

Sultanism moodsas maailmas

Alo Raun, Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi doktorant

Sultanismist kui autokraatlikust riigikorrast rääkides tuleks eristada kolme alaliiki – traditsioonilist ning uus- ja järeltotalitaristlikku sultanismi.

Tuntud režiimitüüpidest üks – sultanism – kannab värvikamat nime kui teised. Põnev on asjaolu, et mitte ühtegi Teise maailmasõja järgset riiki, mida Juan Linz ja tema kaasmõtled selle nime alla on koondanud, pole juhtinud sellise tiitli kandmise ajal sultan. Teine seda mõistet kasutav teadlane Alan Siaroff (2005, 218) paigutab mõlema tänapäeval sultani juhitava riigi – Brunei ja Omaani – hoopis traditsiooniliste autoritaarriikide sekka. Sellele vastuolule lisandub huvitav asjaolu, et nii Juan Linz ja Alfred Stepan (1996) kui ka Alan Siaroff (2005) peavad sultanismi lausa sedavõrd iseloomulikuks režiimitüübiks, et loevad selle üheks kolmest-neljast põhilisest autokraatlikust riigikorrast. Samal ajal tunnistavad mõlemad, et niisuguseid režiime tänapäeval enam palju ei eksisteeri. See kõik tekitab huvi lähemalt uurida, millist tüüpi riikidega on selle alajaotuse all tegu. Kas nad on tõesti teistest nii erinevad, et vääriksid sellisel määral esiletoomist?

Artikkel otsibki vastust sellele küsimusele, toetudes erinevatele Juan Linzi (kaas)autorlusega raamatutele, kus sultanismi mõistet on arendatud (Linz, Stepan 1996; Chehabi, Linz 1998c; Linz 2000), ning ühele värskemale poliitiliste režiimide analüüsile, mis samuti sultanismile rõhku paneb (Siaroff 2005). Arvestades lähenemiste sarnasust, on neid ühiselt nimetatud režiimitüübi põhilise uurija järgi Juan Linzi koolkonnaks. Nende taustana vaadeldakse, millises tähenduses kasutas sama mõistet Max Weber eelmise sajandi alguskümnenditel (Weber 1990; 1994; 2002).

Seega on artikli fookuses teooria. Nimelt tekitab Juan Linzi koolkonna lähenemine sultanismile põhjalikumal uurimisel küsimusi nii varasemate kui ka hilisemate arengute valguses. See erineb mõningal määral termini esmamainija Max Weberi (1990) sajanditagusest lähenemisest, teisalt ei ole võimalik leida tänapäeva maailmast enam ühtegi Linzi ideaaltüübilähedast sultanistlikku režiimi. Alles jäänud kaks sultanistlikku režiimi – Põhja-Korea ja Türgmenistan – on mõlemad tugevate totalitarismi mõjutustega. Seega viitavad vajadusele vaadata üle Linzi koolkonna lähenemine sultanistlikele režiimidele vastuolud nii teooria kui ka empiirika osas. Käesolev artikkel üritabki kirjeldatud probleeme ületada. Artikli hüpoteesi kohaselt on nii Max Weberi kui ka Juan Linzi koolkonna sultanism ning tänapäeval eksisteeriv totalitarismi mõjutustega sultanism ühe ja sama režiimi ideaaltüübi alajaotused, mida eristavad omavahel eelneva režiimi olemus ja riigi moderniseeritus, kuid mis on muudelt tingimustelt siiski piisavalt sarnased. Riigivõim on neis režiimides moderniseerunud kui ühiskond üldiselt, seejuures teenib edumaa ja riigivõim üldiselt eelkõige valitseja isiklikke huve, aitab võimul koonduda ulatuslikult valitseja kätte.

Linz ja režiimitüübid

Juan Linzi põhiline panus režiimiteooriasse on senise kahepooluselise maailmapildi (demokraatia *versus* totalitarism) murendamine ning empiirikale tuginedes nende kahe vahele autoritaarse režiimi ideaaltüübi loomine. Ta väitis 1960. aastail (Linz 1964, 255, refereeritud Linz 2000, 159 järgi), et on olemas stabiilne vahepealne riigikord, autoritarism, mis erinevalt totalitarismist aktsepteerib mõõdukat poliitilist pluralismi, kus jõulist ideoloogiat asendab iseloomulik mentaliteet ning kus liider või väike grupp valitseb formaalselt määratlemata piirides, mis on aga tegelikult üsna ennustatavad. Linz

analüüsis totalitarismi ja demokraatia vahele jäävaid režiime põhjalikumalt edasi 1975. aastal ning leidis, et on ka neid, mis ei ole ei demokraatlikud, autoritaarsed ega totalitaarsed (Linz 2000, 143–144, 159). Niisugused erandlikud olid tema arusaama kohaselt kas traditsioonilised poliitilised süsteemid või isikuvõimud. Viimaste seas eristas ta omakorda nelja alaliiki: *caudillismo*, *caciquismo*, oligarhiline demokraatia ja sultanism. Kahes esimeses oli riigi keskvoim nõrk ning domineerisid vastavalt regionaalsed sõjalised või poliitilised liidrid, kolmas tähendas näiliselt demokraatlikku, kuid tegelikult oligarhilise eliidi kontrollitud režiimi mõnes traditsioonilises ühiskonnas (nt Peruu 1960. aastatel). Sultanismis valitses riigipea riiki just kui enda eraomandit. Üldjoontes mahtusid sinna n-ö neljandasse, traditsiooniliste ja isikuvõimude jaotusesse riigid, mis olid kas vähe-moderniseerunud või fragmenteeritud.

Juan Linzi režiimiteooria tippteos ilmus 1996. aastal kahasse Alfred Stepaniga, kus vaadeldi põhjalikult viit tolleaegset ilmekamat režiimi ideaaltüüpi: demokraatia, autoritarism, totalitarism, post- ehk järeltotalitarism ja sultanism. Tüüpide paremaks eristamiseks on tabelis 1 kõiki neid põgusalt kirjeldatud Linzi ja Stepani (1996, 44–45) režiimitüüpide nelja põhielemendi – pluralism, ideoloogia, mobiliseerimine ja juhtimine – põhjal.

Nagu varemgi, võib ka selles põhielementide võrdluses märgata, kuidas demokraatia ja totalitarism on kaks äärmust, mille vahele mahuvad eri variatsioonides kolm ülejäänut. Märkimisväärne on see, et autorid on tõstnud nii sultanismi kui ka järeltotalitarismi ülejäänutega võrdväärsele positsioonile. Põhjenduseks on toodud eelkõige asjaolu, et kõik need demokratiseeruvad erinevalt. Teiseks õigustavad autorid põhitüüpide arvu suurendamist vajadusega tuua teooria empiirikale lähemale, sest näiteks 1980. aastail oli autoritaarseid režiime rohkem kui totalitaarseid ja demokraatlikke kokku ning need moodustasid mittedemokraatlikest lausa enam kui 90 protsenti (Linz, Stepan 1996, 38–39).

Samamoodi kui Linz ja Stepan jaotab režiime ka Alan Siaroff (2005, 206–209). Tema järgi on olemas kolm autokraatliku režiimi põhitüüpi: totalitarism, autoritarism ja sultanism. Totalitarismi jaotab ta kolmeks (eel-, täis- ja järeltotalitarism) ning autoritarismi neljaks (traditsiooniline, sõjaväeline, teokraatlik ja elektoraalne), sultanismil alajaotusi pole. Üldjoontes arendab ta edasi Juan Linzi pärandit ning viitab erinevatele Linziga seotud raamatutele. Tabelis 2 on võimalik näha võrdlvalt, mille poolest Linzi algne ja hilisem ning Siaroffi jaotus üksteisest erinevad.

Kokkuvõttes võib märgata režiimitüüpide arvu suurenemist, kunagise kaksikjaotuse asemel räägib Siaroff juba üheksast tüübist. Teisalt võib täheldada sultanismi tähtsuse kasvu, algsest alajaotuse alajaotusest on saanud üks kolmest põhitüübist.

Tabel 1. Linzi ja Stepani režiimi ideaaltüüpide tunnusjooned

Tunnusjoon	Demokraatia	Autoritarism	Totalitarism	Järeltotalitarism	Sultanism
pluralism	suur	mõõdukas	puudub	mõõdukas (tekkiv)	mõõdukas (ebakindel)
ideoloogia	demokraatia põhiväärtuste austamine	iseloomulik mentaliteet	holistlik ideoloogia	formaalne ideoloogia järgimine	pseudo-ideoloogia,

					isikukultu s
mobilisee- rimine (režiimipooln e)	madal	madal	regulaarselt kõrge	regulaarselt kõrge, aga formaalne	madal, aga vahel esineb
juhtimine	õigusriik, valimised	tegellikkuses ennustatava d piirid	liidri piiramat ettearvamat u võim, tihti karismaa- tiline juht	parteisisene kontroll liidri üle, juht pole karismaa-tiline	piiramat võim hirmu ja hüvede pinnal, isiklik sõltuvus, dünastilis s

ALLIKAS: Linz ja Stepan (1996, 44–45), autori rõhuasetused.

Tabel 2. Autokraatlike režiimitüüpide jaotamise võrdlus

Linz 1975 (Linz 2000)	totalitarism	autoritarism		traditsiooniline ja isikuvõim
Linz, Stepan 1996	totalitarism	järeltotalitarism	autoritarism	sultanism
Siaroff 2005	totalitarism: eeltotalitarism, täistotalitarism, järeltotalitarism	autoritarism: traditsiooniline, sõjaväeline, teokraatlik, elektoraalne		sultanism

Sultanismi mõiste Max Weberi käsitluses

Sultanismi mõiste juured peituvad sajanditaguse mõjuka sotsiaalteadlase Max Weberi loomingus, eeskujuks tollane Ottomani impeerium. Ta jaotas domineerimise ehk tõenäosuse leida kuuletumist teatud korralduste suhtes kolmeks ideaaltüübiks: legaalne, traditsiooniline ja karismaatiline (Weber 2002, 91). Sultanism on neist ühe ideaaltüübi, traditsioonilise domineerimise värvikas alajaotus, kus riigipeal on väga suur isiklik võim, mis varjutab isegi traditsioone. „Kui tekib isanda puhtisiklik haldusametkond (ja väestaap), viib iga traditsiooniline domineerimine patrimonialismini, ja isandavõimu

maksimumjuhul sultanismini” (Weber 1990, 133). Patrimonialismis peab valitseja juhtima riiki tavast lähtuvalt, kuid on ka valdkondi, kus traditsioon ei takista ning valitseja saab ise üsna vabad käed tegutsemiseks (Weber 1994, 60). Sultanistlik valitseja tegutseb aga valdavalt traditsioonidest kammitsenuna, juhindudes enda tahtest. „Sultanistlik patrimonialismi vorm on vahel väljastpoolt vaadates täiesti traditsioonidest sõltumatu, kuigi tegelikkuses mitte kunagi. Kuid see (mittetraditsiooniline element – A. R.) ei ole ratsionaliseeritud, olles üksnes valitseja suva ja armulikkuse sfääris äärmuseni arendatud. Sellega eristub see igast ratsionaalse domineerimise vormist.” (Weber 1990, 134.) Seega pole sultanism algne patriarhalism, sest valitsejal on seal oma administratiivpersonal, kuid see pole ka lihtsalt patrimonialism, sest tavade asemel domineerib valitseja suva.

Olgu siinkohal lahti seletatud ka ideaaltüübi mõiste, mille Weber sisse toob ning mida sultanism on Juan Linzi ja ta kaasmõtlejate jaoks. Weber ise ei arenda sultanismi kontseptsiooni välja selle ideaaltüüpilises terviklikkuses, vaid viitab sellele rohkem kui ühe ideaaltüübi kõrvalekaldele. See iseenesest ei välista, et mõistel on ka tema käsituses ideaaltüübi potentsiaali. Ideaaltüüp tähendab Weberile (2002, 19) sagedase nähtuse jaoks teaduslikult konstrueeritavat mõtet või mõtteseost. See on ratsionaalse analüüsi tulemusena loodud n-ö puhas tüüp, mis näitab, „kuidas kulgeks teatud inimtegevus, kui ta oleks rangelt sihiratsionaalne, eksimustest ja afektidest vaba ning keskendunud ainult ühele eesmärgile”. See ei ole reaalelust tuletatav keskmine, vaid valik elementidest, mis on kõige ratsionaalsemad või sobituvad kokku kõige mõistuspärasemal moel ja millel on siiski viide tegelikule maailmale (Ideal Type 2009).

Juan Linzi koolkond kui sultanistliku režiimi ideaaltüübi väljaarendaja

Weberi sultanismi mõiste arendab konkreetsemaks režiimi ideaaltüübiks Juan Linz oma 1975. aasta artiklis „Totalitaarsed ja autoritaarsed režiimid” (üंबरtrükk vt Linz 2000), võttes aluseks Guenther Rothi (1968, 196) isikuvõimu¹ mõiste. Roth defineeris seda Weberist tulenevalt detraditsionaliseeritud isikukeskse patrimonialismina ning üldjoontes sarnane on ka Linzi esitatud sultanismi definitsioon. 1975. aasta artiklis on Linz sultanismist rääkides veel ettevaatlik, pühendades sellele totalitarismi ja autoritarismiga võrreldes üsna vähe ruumi. Kuna see kattub suures osas Linzi ja Stepani (1996) lähenemisega, sellel siinkohal pikemalt ei peatu.

Kui 1975. aastal oli sultanism Linzi jaoks alajaotuse alajaotus, siis 1996. aastal aetasid Linz ja Stepan (1996, 44–45) selle üheks viiest põhilisest moodsast režiimi ideaaltüübist, põhjendades seda asjaoluga, et selle demokratiseerumine käib teistmoodi kui teiste autokraatlike (ehk mittedemokraatlike) režiimide puhul. Linz ja Stepan (1996, 44–45, 51–54) defineerivad sultanismi mitme tunnuse abil. Sultanistlikus režiimis on – erinevalt totalitarismist, kuid sarnaselt autoritarismiga – üldjuhul säilinud majanduslik ja ühiskondlik pluralism. Paraku peab see taluma valitseja ettearvamatut sekkumist. Poliitiline pluralism puudub ning ükski grupp ega isik ühiskonnas ja riigiaparaadis pole vaba valitseja despootlikust võimukasutusest. Õigusriik puudub, institutsionaliseeritus on madal ning era- ja avaliku sfääri piiri ei austata. Käib valitseja äärmuslik ülistamine, kuid puudub põhjalik ja suunav ideoloogia või isegi iseloomulik vaimulaad/hoiak nagu autoritarismis (kui despootlik isikuvõim kõrvale jätta). Suuremaid algatusi ei üritata õigustada ideoloogiliselt, valitseb pseudoideoloogia, mida ei usu valitseja kaasvõitlejadki, rääkimata inimestest mujal maailmas (vastupidiselt totalitarismile). Sellise ühiskonna mobiliseeritus on madal, nagu tavaliselt autoritarismis. Siiski esineb vahel sporaadilist tseremoniaalset kunstlikku rahva mobiliseerimist, mis toetub vägivallale või klientelistlikele meetoditele. Vahel mobiliseeritakse mitteriiklikke grupeeringuid, kes ründavad sultani tahte vastu seisvaid ühiskonnagruppe. Juhtimisstiililt on sultanism väga isikukeskne ja sõltub valitseja suvast – puuduvad ratsionaal-legaalsed piirangud. Võib

märgata suurt dünastilist kalduvust, avalikus sfääris teevad karjääri valitseja pereliikmed, sõbrad, ärikaaslased ja need, kes on otseselt seotud režiimi säilitamiseks vägivalga kasutamisega. Ametnike positsioon tuleneb nende isiklikust alistumisest valitsejale. Valitsejaga astutakse ühte sammu hirmust või isikliku kasusaamise ajendil. Liidrit ei takista ka ideoloogia.

Kõigest kaks aastat pärast Stepaniga koostööprojekti kaante vahele saamist ilmub Linzi järjekordne sultanistlikest režiimidest rääkiv raamat, nüüd koostöös Houchang E. Chehabiga (Chehabi, Linz 1998c). See on pühendatud tervikuna sultanistlikele režiimidele, pöörates tähelepanu nii teooriale kui ka juhtumiuuringutele. Üldjoontes korratakse juba varasemaid iseloomulikke tunnuseid. Huvitav on ka see, et Chehabi ja Linz (1998a, 6–10) kiidavad teise Weberil tugineva kontseptsiooni, neo- ehk uuspatrimonialismi arendajaid ning näivad võtvat seda kui eraldiseisvat tänapäevast režiimi, samal ajal kui kaks aastat varem ilmunud raamatus pole seda režiimitüübina isegi mitte möödaminnes mainitud. Kui Weberi premodernses patrimonialistlikus režiimis alluvad inimesed valitsejale mitte seaduste, vaid traditsiooni ajal, siis uuspatrimonialism on modernne valitsemisvorm osaliselt moderniseerunud ühiskonnas. Valitseja on patroon kohalikele asevalitsejatele, kes on tema kliendid. Kohalikel valitsejatel on omakorda eestkostevõrgustikud, mis koosnevad kohalikest klientidest (Ilkamov 2004, refereeritud Kunysz 2012, 2 järgi). Kui kõrvutada sultanismiga, siis on Chehabi ja Linzi (1998a, 9–10) hinnangul uuspatrimoniaalne režiim, kus on mõned sultanistlikud tendentsid, kuid kus valitseja klientuur on laiem ja tema otsustusvabadus väiksem.

Alan Siaroff toetub oma 2005. aastal ilmunud raamatus (lk 215) eelmainitud Juan Linzi (kaas)autorlusega käsitlustele, pidades sultanismi silmatorkavaimaks tunnuseks personalismi. See on tema mõistes valitsejate isikukultus, „mis tõenäoliselt kompenseerib nende täielikku karisma puudumist”, koos valitsejate pereliikmete keskse rolliga võimu teostamisel.

Vajab ehk täpsustamist, et kuigi sultanism kõlab orientalistlikult, ei piirdu niisugused režiimid Idamaadega, vaid võivad esineda – ning pigem esinevadki – hoopis mujal maailmas. Chehabi ja Linz (1998a, 6) õigustavad sõnakasutust asjaoluga, et Weberi jaoks oli Lähis-Ida sultanismi klassikaline asukoht.

Sultanistlikud režiimid enne ja nüüd

Nagu sissejuhatuses öeldud, ei kipu sultanismi teooria peegeldama hästi tänapäevast maailma. Kui lähtuda kõige värskemast sultanistlike režiimide kaardistusest (Siaroff 2005, 215), siis oli 2005. aastal maailmas veel vaid kolm sultanistlikku režiimi: Muammar Gaddafi Liibüa, Kim Jong-ili Põhja-Korea ja Saparmurat Nijazovi Türgmenistan. Nüüd on kõik kolm valitsejat surnud, kuid kaks režiimi püsima jäänud. Põhja-Koread valitseb Kim Jong-ili poeg Kim Jong-un ja Türgmenistani endise presidendi soosik Gurbangulõ Berdõmuhamedov ning üldjoontes jätkavad mõlemad oma eelkäija poliitikat. Seega saab rääkida sultanismist kui tänapäeval haruldasest, et mitte öelda väljasurevast režiimist.

Varasematel kümnenditel ei olnud see siiski haruldane riigikord. Kõige põhjalikumalt sultanismi kaardistuse, Chehabi ja Linzi 1998. aasta raamatu põhjal saab rääkida enam kui 20 ajaloos eksisteerinud sultanistlikust režiimist. Osa riigikordi vastas ülalkirjeldatud ideaaltüübile rohkem, teised vähem. Chehabi ja Linzi (1998a, 8) kohaselt vastasid ideaaltüübile teistest enam Rafael Leónidas Trujillo Molina režiim Dominikaani Vabariigis, Jean-Claude Duvalier' valitsemine Haitil, Fulgencio Batista diktatuur Kuubal, Somoza perekonna valitsemine Nicaraguas, mõlema Pahlavi šahhi valitsemisaegade lõpuperioodid Iraanis, Ferdinand Marcose presidentuur Filipiinidel pärast kaitseseisukorra

väljakuulutamist 1972. aastal ning Manuel Noriega diktatuur Panamas, lisaks mitmed valitseja isiku ja lähikonna kesksed diktatuurid Sahara-aluses Aafrikas. Viimaste all (Chehabi, Linz 1998a, 9) on mõeldud eelkõige Jean-Bédél Bokassa aegset Kesk-Aafrika Vabariiki, Mobutu Sese Seko Zaire'i, Francisco Macías Nguema Ekvatoriaal-Guinead ning Idi Amini Ugandat. Sultanistlikena mainitud riikidest (Chehabi, Linz 1998a, 5, 9; Chehabi, Linz 1998b, 47) jäävad sellest loetelust välja Ceaușescu Rumeenia, Kimide Põhja-Korea ning Juan Vicente Gómezi ja Marcos Pérez Jiménezi aegne Venezuela. Veel mainitakse Aafrika riikidest Guinead, Benini ja Kongo vabariiki. Grenada ning tollase Antigua ja Barbuda puhul öeldakse, et sealsel demokraatlikul riigikorraldusel oli sultanistlikke jooni. Lisaks viidatakse, et sultanismi potentsiaali on postsovetlikes riikides, eelkõige Aljaksandr Lukašenka Valgevenes ja Saparmurat Nijazovi Türkmenistanis, ning Somaalia ja Libeeria sõjapealike käitumises.

Siaroff (2005, 215–216) loetles üles samad riigid, mis olid ka Chehabi ja Linzi ideaaltüübile enam sarnanevate riigikordade loetelus (sh neli Sahara-alust riiki), välja arvatud Manuel Noriega diktatuur Panamas. Neile on lisatud peatüki alguses mainitud kolm režiimi, samuti Saddam Hussein'i Iraak, Hafez al-Assadi Süüria, Kim Il-sungi (Kim Jong-ili isa) Põhja-Korea ning Ceaușescu Rumeenia.

Moderniseerumine ja sultanism

Nagu näha, on sultanismi mõistes ja arenguloos teadlaste lõikes mõningaid erinevusi, kuid on märgata ka läbivat joont – kontseptsioon tuleb Max Weberist ning seda on hiljem eelkõige Juan Linziga seotult arendatud edasi kuni Siaroffini välja. Järgnevalt tuleneb käesoleva artikli sissejuhatuses esitatud küsimuse juurde ning üritan sellele eelneva pinnal vastata. Kas sultanistlikud riigikorrad on tõesti ülejäänutest nii erinevad, et väärivad eraldi režiimitüübina esiletoomist?

Käesoleva artikli autori meelest lähtus Linz nii 1975. aastal kui ka hiljem sultanismi autoritarismist eristamisel Weberi domineerimise ideaaltüüpidest. Kui eeldada, et esialgu on enamikku riike juhitud traditsioonilise legitiimsuse abil, siis suurem osa neist liikus ajapikku kas otse või vahevormide kaudu legaals-ratsionaalsetele legitiimsuse alustele (demokraatia, autoritarism). Mõnel pool ei suutnud aga mõni muu režiim selles riigis püsima jääda ning asemele tuli sultanism (või muteerus traditsioonilise domineerimise infrastruktuur sultanistlikuks). Seega paistab mitte ainult nimetus, vaid ka struktuuri üks jaotusalus olevat Weberist mõjutatud.

Legaals-ratsionaalsuse suunas liikumine kattub osalt protsessiga, mida tuntakse tänapäeval moderniseerumisena ning mis on oluline ka sultanismi olemuse mõistmiseks. Moderniseerituse tase tähendab aspekte, mis on iseloomulikud antud ühiskonnale üldisemalt ja mille muutmiseks on vaja enam kui riigikorra vahetumist (nt madal kirjaoskuse tase, nõrk keskvoim, alles arengujärgus massikommunikatsioonivõrk jne). Moderniseerumist mõtestatakse siinkohal Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli (2009, 1–2) lähtuvalt kui industrialiseerumisega seotud ühiskondlike muutuste sündroomi. Kord käivitunud, mõjutab see kõiki elu aspekte, tuues kaasa erialase spetsialiseerumise, linnastumise, üha harituma rahva, oodatava eluea tõusu ning kiire majanduskasvu. Need omakorda mõjutavad ühiskondlikku elu ja poliitilisi institutsioone, pannes massid üha enam poliitikas osalema ning luues tõenäosuse, et selles riigis võivad juurduda demokraatlikud poliitilised institutsioonid. Industrialiseerumine toob kaasa bürokratiseerumise, hierarhiad, võimu tsentraliseerimise, sekulariseerumise ning traditsioonilise väärtuspildi asendumise sekulaars-ratsionaalsega (Inglehart, Welzel 2009, 4). Just nende komponentide olemasolu ja arengutase defineerib ühiskonna asukoha modernsuse skaalal.

Riik võib moderniseeruda ka osaliselt ning mõnda valdkonda eelisarendades. Näiteks on mõned elanikelt kogutava maksutulu asemel peamiselt naftaekspordist teenitud tuludele toetuvad režiimid (rantjeeriigid) arendanud eelkõige neid valdkondi, mis aitavad tugevdada riigiparaati ja repressiivorganeid. Nad hoiavad moodsa ühiskonna sisemised väärtused nagu vaba turu, erakonnad, rahva ees vastutamise ja õigusriigi kodanikest võimalikult kaugel ning takistavad ühiskonna laiemat moderniseerumist (Zakaria 2005, 143). Analoogiline on ka Linzi koolkonna kirjeldatav sultanistlik režiim: valitseja võimu kindlustav osa riigiparaadist (nt sõjavägi, politsei) moderniseerub, samal ajal kui tavakodanike emantsipeerumist soosivatesse projektidesse ei panustata. Kuigi sultanistlikud ühiskonnad on vähe- või valikuliselt moderniseerunud, kindlustavad valitsejad seal oma võimu osalt just tehnoloogia arenguga tekkinud võimaluste toel, sealhulgas võimsamad relvad, massimeedia, globaliseerumine. Näiteks üleilmastumine suurendab kaubavahetust teiste riikidega ning rahvusvahelist poliitilist läbikäimist, mis aga ei pruugi olla üldse demokratiseerumise soosijad. Chehabi ja Linz (1998b, 27–28) märgivad empiirikale toetudes, et kui riigi tuludes on ekspordi osakaal suur, soosib see sultaniseerumist. Rahvusvahelise läbikäimise all on mõeldud eelkõige USA jt riikide või organisatsioonide abi ja laene, kui need on pidanud oluliseks taktikalistel kaalutlustel (nt külma sõja ajal kommunismiohu valguses) antud režiimi toetada.

Uussultanism

Kui vaadata Siaroffi (2005, 206–209) režiimitüüpe ja paigutada neid moderniseerituse skaalale, siis selgub, et sultanism on ainus, mis ei saa juba oma olemuselt olla täielikult moderniseerunud. See on tekkinud valdavalt moderniseerumise-eelses või osaliselt moderniseerunud keskkonnas, kus riigivõimul on ressursiülekaal ühiskonna suhtes, s.t ühiskonna ja valitsejate suhe on proportsioonist väljas. Valitsejad on näiteks tänu naftatuludele otnud armeele ja politseile moodsa varustuse, samal ajal kui lihtrahvas elab endiselt hurtsikutes, on harimata ja organiseerumata. Sellises keskkonnas saavad muidugi tekkida ka erinevad autoritaristlikud ja demokraatlikud režiimid, kuid need on suhtelised moderniseeruma nii, et režiim jääb püsima, ning nad võivad tekkida ka juba suhteliselt moderniseerunud ühiskonnas – vastupidi sultanismile. Vähemoderniseerunud keskkonnas võib tekkida ka eeltotalitarism, mille moderniseerunud vorm on täistotalitarism.

Seda sultanismi olemuslikku erinevust aitab selgitada naasmine Max Weberi (1990) juurde. Nimelt on tema kirjelduses nii patrimonialistlik kui ka sultanistlik riik vähem moderniseerunud kui legaal-ratsionaalne. Nad mõlemad on traditsioonilised mitte-ratsionaliseeritud ning modernsusele viitab neis (vaid) administratiivpersonali olemasolu.

Linzi koolkond empiirika sunnil nii mustvalge pole: viimaste viidatavad režiimid on moderniseerunud, kuigi jah, niipidi, et riigiparaadi moderniseerumine liigub esirinnas ning hoiab laiema ühiskonna moderniseerumist kontrolli all. Võib öelda, et tegu on moodsa aja võimaluste ärakasutamisega sultanistlikeks eesmärkideks ehk valitseja isikliku võimu kindlustamiseks ja rikastumiseks. Sääraste režiimide kirjeldamiseks tundub Weberi ja Linzi koolkonna vastuolu valguses täpsem Chehabi ja Linzi (1998a, 6–7) pakutud sõna „uussultanism”. Viimaste kirjeldatav režiim olevat pigem (osaliselt moderniseerunud riikide kirjeldamiseks kasutatava) neo- ehk uuspatrimoniaalse riigikorra äärmuslik vorm, mitte vana, traditsiooniline režiim. Uuspatrimoniaalne on nende hinnangul režiim, kus on mõned sultanistlikud tendentsid, kuid kus valitseja klientuur on laiem ja tema otsustusvabadus väiksema ulatusega. Kuid kuna sultanismi mõiste on juba juurdunud, loobuvad Chehabi ja Linz uuendusest (1998a, 6–7, 9–10). Seega on Weberi ja Linzi koolkonna vastuolu ületatav sarnaselt sellega, kuidas ületati vastuolu totalitaristlikuks peetud postkommunistlike režiimide suhteliselt pehme

demokratiseerumise ja senise teooria vahel. Toona tuli luua uus kategooria „järeltotalitarism”, nüüd „uussultanism”. Eelneva võtab kokku tabel 3, kus Siaroffi ja Weberi režiimitüübid on asetatud koos uuspatrimonialismi ja uussultanismiga moderniseerituse skaalale.

Kui vastuolu Weberi ja Linzi koolkonna sultanismide vahel oli lahendatav kahe eraldi alajaotuse loomisega, siis teine oluline lahendamist vajav probleem on asjaolu, et tänapäeva sultanistlikud režiimid – Põhja-Korea ja Türkmenistan – ei mahu kumbki Chehabi ja Linzi ideaaltüübilähedaste režiimide sekka. Põhjus on lihtne, nad mõlemad on tugevate totalitarismi sugemetega. Chehabi ja Linzi (1998a, 23) sõnul erineb sultanism totalitarismist selle poolest, et seal puudub siiras ideoloogia, mille on sõnastanud režiimimeelsed intellektuaalid, legitimeerimaks seda ning mõjutamaks selle poliitika kujundamist. Kuid nad märgivad, et on kolm erandit: siisugune ideoloogia oli olemas Ceaușescu Rumeenias, Kim Il-sungi Põhja-Koreas ja Trujillo Dominikaani Vabariigis. Kaks esimest neist olid totalitarismi sugemetega. Ideoloogia suur roll on säilinud ka Põhja-Koreas (vt Armstrong 2001; ta ei kasuta seal sultanismi mõistet, ent toob välja mitmed sellele riigikorrale iseloomulikud tunnused) ning pikaaegne totalitaristlik (sh ideoloogia-) kogemus on selja taga Türkmenistanil (vt Kunysz 2012; Kunysz tõstatab ka küsimuse, et äkki on Türkmenistan hakanud vahepeal liikuma sultanismist uuspatrimonialismi). Õigem on rääkida mitte niivõrd ideoloogiast kui selle tagajärgedest. Tundub usutav, et mõlemal juhul on ligi 70 aastat transformeeriva ideoloogia mõjusfääris viibimist jätnud eliidile, tavakodanikele ja kultuurile oma jälje. See tähendab lisaks uussultanismiga võrreldes tõsisemale ideoloogiaminevikule vähem pluralismi ja rohkem mobiliseerimist. Totalitarismijärgsed sultanistlikud režiimid erinevad ülejäänutest ka suurema moderniseerituse poolest – tegu on pigem riikidega, mis on totalitarismi nõrgenedes osaliselt demoderniseerunud.

Järeltotalitaristlik sultanism

Chehabi ja Linzi mõttekäikudest jookseb pidevalt läbi tõdemus, et totalitaristliku või sellele lähedase taustaga režiimid kas ei mahu kõige ideaaltüüpilisemate uussultanismide sekka (Chehabi, Linz 1998a, 8), on piiripealsed juhtumid (Chehabi, Linz 1998b, 32) või nende puhul ei kehti üks peamisi tegureid, mis eristab uussultanismi totalitarismist: nad võtavad ideoloogiat tõsiselt (Chehabi, Linz 1998a, 23).

Kirjeldatud erinevused sultanismi ja uussultanismi tüübist on nii suured, et tundub mõistlik tekitada kolmas sultanismi alaliik. Kui Linzil ja Stepanil (1996, 40–51) ei kõlba järeltotalitarismi paigutada autoritarismi alla, siis miks peaks teised totalitarismijärgsed režiimid võrreldava totalitarismist kõrvalekaldumise kiuste kõlbama sultanismi alla paigutada? Kui Linz ja Stepan ristasid osa totalitarismijärgseid režiime järeltotalitarismiks, siis antud kolmas liik on sellest inspireeritult nimetatud järeltotalitaristlikuks sultanismiks – lihtsalt üks on samm autoritarismi ja teine uussultanismi suunas. Tabeli 3 kontekstis tuleks järeltotalitaristlik sultanism paigutada moderniseerunud riikide sekka, kuid ei saa välistada ka langemist osaliselt moderniseerunud režiimide kategooriasse.

Tabel 3. Režiimitüübid riigi moderniseerituse skaalal

Premodernne	Osaliselt moderniseerunud	Moderniseerunud
patrimonialism	uuspatrimonialism	demokraatia
sultanism	uussultanism	täistotalitarism
	autoritarism	autoritarism
	(kõik neli alajaotust)	(kõik neli alajaotust)
	eeltotalitarism	järeltotalitarism
	demokraatia	

ALLIKAD: Weber (1990), Siaroff (2005), autori analüüs.

Hüpotees leidis kinnitust

Kokkuvõttes leidis sissejuhatuses esitatud hüpotees kinnitust: Max Weberi ja Juan Linzi koolkonna sultanismid on ühitatavad, tegu on lihtsalt erinevate alaliikidega. Sama lugu on tänapäeval eksisteeriva sultanismiga – nii Türkmenistan kui ka Põhja-Korea esindab kolmandat alajaotust, järeltotalitaristlikku sultanismi. Varasematest režiimidest vastab üldjoontes järeltotalitaristliku sultanismi tingimustele veel Ceaușescu-aegne Rumeenia (vt Linz, Stepan 1996, 344–365). Neid kolme alaliiki eristavad omavahel riigi ja ühiskonna moderniseerituse määr ning eelneva režiimi olemus, kuid üldjoontes on kõigis ülekaalus sultanismile iseloomulikud tunnused. Artikli mahu piiratuse tõttu jääb tekkinud kolmikjaotuse põhjalikum empiiriline testimine järgmiste uurimistööde teemaks. Järeltotalitaristliku režiimitüübi eristamise järel tasuks keskenduda selle täiendavale kontseptualiseerimisele. Selleks tuleks analüüsida põhjalikumalt nii kaht tänapäeval eksisteerivat juhtumit kui ka Ceaușescu-aegset Rumeeniat. Kuna empiirilisi juhtumeid on vähe, on kohati keeruline eripärastele joontele laia seletusjõudu anda, kuid ometi annab neid teooriale toetudes tuletada. Väärtuslik oleks ka analüüs sellest, kuidas (järeltotalitaristlikud) sultanistlikud režiimid sünnivad, miks üks Kesk-Aasia postkommunistlik riik, Türkmenistan, arenes iseseisvumisel sultanistlikuks, teised mitte.

¹ Siin ja edaspidi tähendab „isikuvõim” eestikeelset vastet ingliskeelsele Rothi kasutatavale terminile *personal rulership*, mis kohmakas tõlkes võiks kõlada ka kui „personaalne valitsusvõim”. Siiski leiab käesoleva artikli autor, et isikuvõim annab üsna õnnestunult edasi termini sisu ehk asjaolu, et kogu valitsemine on antud riigis seotud valitseja isikuga. Seega ei tähenda isikuvõim siinkohal autokraatiat, mille sünonüümina võidakse seda vahel samuti (käesoleva artikli autori hinnangul ekslikult) tarvitada.

Kasutatud kirjandus

Armstrong, C. K. (2001). The Nature, Origins, and Development of the North Korean State. – The North Korean System in the Post-Cold War Era. Ed by Samuel S. Kim. New York: Palgrave, 2001, pp 39–64.

Chehabi, H. E., Linz, J. J. (1998a). A Theory of Sultanism 1: A Type of Nondemocratic Rule. – Sultanistic Regimes. H. E. Chehabi, J. J. Linz (eds). Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, pp 3–25.

Chehabi, H. E., Linz, J. J. (1998b). A Theory of Sultanism 2: Genesis and Demise of Sultanistic Regimes. – Sultanistic Regimes. H. E. Chehabi, J. J. Linz (eds). Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, pp 26–48.

Chehabi, H. E., Linz, J. J. (eds) (1998c). Sultanistic Regimes. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.

Ideal Type (2009). – A Dictionary of Sociology. J. Scott, G. Marshall (eds). Oxford: Oxford University Press. – <http://www.enotes.com/oxsoc-encyclopedia/ideal-type>(27.11.2011).

Inglehart, R., Welzel, C. (2009). Development and Democracy: What We Know about Modernization Today. – Foreign Affairs, March, pp 33–41. – http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_593/files/inglehart-welzel-modernization-and-democracy.pdf (27.11.2011).

Kunysz, N. (2012). From Sultanism to Neopatrimonialism? Regionalism within Turkmenistan. – Central Asian Survey, vol 31, no 1, pp 1–16.

Linz, J. J. (2000). Totalitarian and Authoritarian Regimes. Boulder, Colo; London: Lynne Rienner Publishers. [1975. aasta artikli uustrükk koos uue sissejuhatusega.]

Linz, J. J., Stepan, A. (1996). Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.

Roth, G. (1968). Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States. – World Politics, vol 20, issue 2, pp 194–206.

Siaroff, A. (2005). Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics. Peterborough (Ont): Broadview Press.

Zakaria, F. (2005). Vabaduse tulevik: mitteliberaalse demokraatia ohud tänapäeva maailmas. Tallinn: Varrak.

Weber, M. (1990). Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie. Tübingen: Mohr.

Weber, M. (1994). Legitiimsed domineerimise kolm puhast tüüpi. – Vikerraar, nr 9, lk 58–65.

Weber, M. (2002). Võimu ja religiooni sotsioloogiast. Tallinn: Vagabund.